

Razi Brahim

VEPRA DHE PROFILE KRIJUESE

STUDIME
DHE ARTIKUJ
PËR LETËRSINË

... Sn. Musaraj, Dh. S. Shuteriqi,
Z. Sako, J. Xoxa, A. Abdihoxha,
D. Agolli, I. Kadare, F. Arapi,
Dh. Xhuvani.

SH
1382

SSH
1382

RAZI BRAHIMI

VEPRA
DHE PROFILE
KRIJUESE

•
STUDIME DHE ARTIKUJ
PËR LETËRSINË
•

...Sh. Musaraj, Dh. S. Shuteriqi,
Z. Sako, J. Xoxa, A. Abdihoxa,
D. Agolli, I. Kadare, F. Arapi,
Dh. Xhuvani...

BIBLIOTEKA E RRËTHIT

CHIROKASTER

NR 49607

SHTËPIA BOTUESE «NAIM FRASHËRI»

VEPRA LETRARE E SHEVQET MUSARAJT

Shevqet Musaraj është një prej shkrimtarëve të parë e më të shquar të letërsisë sonë të realizmit socialist. Gjatë afro gjysmë shekulli ai ka ndjekur hap pas hapi historinë, jetën e popullit, ka njohur shpirtin e masave, hallet e brengat, luftërat e fitoret, ka marrë pjesë gjallërisht në veprimtarinë për realizimin e idealeve patriotike, demokratike e socialiste, në Luftën Antifashiste Nacionalçlirimtare dhe në punën për ndërtimin e socializmit në Shqipëri. I edukuar me idetë dhe idealet patriotike antiimperialiste të Luftës së Vlorës, me fjalën dhe veprën revolucionare të Halim Xhelos me shokë, ai u gatua që në fëmijëri ta shihte jetën me syrin e fshatarit të varfër, atdhetar e luftëtar, të depërtonte dalëngadalë në kontradiktat e kohës, të mbante gjithnjë më me siguri anën më të përparuar të lëvizjes shoqërore, mendore e letrare të viteve 1930-1940. Në këtë kohë, ndonëse pa ndonjë veprimtari të gjerë letrare, ai u rendit me letrarët më përparimtarë e realistë dhe në krijimet poetike shprehu, herë me aludime e herë ca më hapur e më me guxim, brengën e atdhetarëve të papërfillur prej atyre që kishin forcën dhe pasurinë në dorë, urrejtjen për imperialistët italianë që mbanin të pushtuar Sazanin dhe përgatitnin robërimin e Shqipërisë, shprehu hallet e bujkut dhe ëndrrat e brezit të ri që aspironte një jetë të re. Një pjesë e mirë e ciklit «Vjershat e sirtareve», poema «Bujku i Hanko Hallës» dhe vjersha «Vajto, vëlla», që mbyll fazën e parë të krijimtarisë letrare të Sh. Musarajt, dëshmojnë se ai u shkëput nga ndikimi

i poezisë së rëndomtë të kohës dhe u vu në rrugën e sigurt të lidhjes me popullin. Kjo spikati në orientimin tematik të shkrimeve dhe në përpunimin e gjuhës poetike.

Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare, në të cilën Shevqet Musaraj mori pjesë vepruese dhe jetoi ngjarje të rëndësishme, puna si një ndër drejtuesit e organizatës së Partisë të Tiranës, përforcuan frymën revolucionare të krijimtarisë së tij dhe e ngritën në nivel të ri ideoartistik. Kjo është faza e pjekurisë ideologjike e artistike të shkrimtarit, kur ai përcakton përfundimisht rrugën e vet në jetë e në letërsi dhe krijon vepra, si poemën satirike të ashmë popullore «Epopeja e Ballit Kombëtar», përshkrimin «Shteg më shteg me partizanët e Divizionit të Parë Sulmues» dhe disa tekste këngësh partizane.

Në vjetët e Luftës, për t'iu përgjigjur flakë për flakë problemeve të kohës dhe ngjarjeve të rëndësishme, që ndiqnin njëra-tjetrën me shpejtësi, Shevqet Musaraj iu kushtua shkrimeve publicistike, shumica e të cilave u botuan në shtypin e Partisë («Zëri i popullit», «Kushtrimi i lirisë», «Bashkimi» etj.). Ndër to ka shkrime që zënë vend me rëndësi në traditën e publicistikës sonë, siç janë përshkrimi që u përmend dhe pamfleti «Dje dhe sot».

Bashkëpunimi veprues me shtypin e Luftës Nacionalçlirimtare, për krijimin dhe botimin e të cilit ai dha ndihmësë të çmuar i çeli shkrimtarit një fushë të re veprimtari dhe shërbeu si shkollë e vërtetë e trajtimit të materialit të ri jetësor, e shprehjes së frymës inilitante dhe e përpunimit të shprehjes letrare në prozë. Veprimtari publicistike Shevqet Musaraj e vazhdoi edhe më vonë me përshkrime, reportazhe, artikuj e kujtime. Kjo veprimtari ka lënë gjurmë në stilin e tij si prozator, në sensin e mprehtë politik, në vërtetësinë jetësore të situatave e të episodeve, në saktësinë e shprehjes, në konkretësinë e tipave e të mjediseve, në qartësinë dhe thjeshtësinë e frazës.

Vjetët e Luftës Nacionalçlirimtare ishin dhe për shkrimtarin shkollë e madhe dhe provë e vështirë, burim

i një materiali të pasur për veprimtarinë e mëvonshme letrare. Autori u lidh aq ngushtë me këtë epokë nga më të lavdishmet e historisë sonë, sa që në çdo vepër të tij do të gjejmë jehonën e asaj kohe dhe frymën e vazhdimësisë së idealeve të saj në punën e përpjekjet e njerëzve tanë sot.

Veprimtaria letrare e periudhës së Luftës Nacionalçlirimtare e bëri Shevqet Musaraj një prej pionierëve të letërsisë së re të realizmit socialist. Me punën e vet të palodhur e me qëndrimin konsekuent, bashkë me shkrimtarë të tjerë të dalë nga Lufta, ai ka dhënë ndihmesë të çmuar për zbatimin e vijës së Partisë dhe të mësimëve të shokut Enver Hoxha në fushën e letërsisë e të arteve, për demaskimin e prirjeve devijatore në letërsi, për përkrahjen e talenteve të reja, për vlerësimin e drejtë të traditave letrare të së kaluarës, për forcimin e partishmërisë proletare e të fizionomisë kombëtare popullore të letërsisë. Shoku Enver Hoxha në letrën që i dërgoi shkrimtarit me rastin e 70-vjetorit të lindjes, e cilësoi atë: «*krijues i talentuar e i papërtuar, optimist e kurdoherë gjithë humor. Vepra jote e çmuar është she-mbull i partishmërisë së lartë e i frymës popullore nga e cila kanë mësuar e do të mësojnë brezat e rinj të krijuesve tanë*». (Drita, 25 nëntor 1984).

Megjithëse Sh. Musaraj shkroi edhe ndonjë vepër të re poetike (poema satirike «Do bëhen zgjedhjet»), në krijimtarinë e tij të periudhës së Pasçlirimit zotëroi proza. Ai u shqua si publicist dhe tregimtar, më pas lëvroi tregimin e gjatë, novelën e, në fillim të viteve '60, iu kushtua romanit. Këtë ecuri e shohim në radhën që ndjek botimi i veprave të tij: «Të shkuara, të pahirruara», «Llaz Qesarati», «Isha unë, Çobo Rrapushi», «Para, agimit», «Dritë»*) Tematika e tyre përfshin periudhën e Luftës Nacionalçlirimtare, shndërrimet revolucionare në jetën e vendit e në ndërgjegjen e njerëzve.

*) Studimi është shkruar para se të botohet romani «Belzhiku që këndonte vendçe». I është bërë vetëm ndonjë shtesë

kritikën kundër mentaliteteve e psikologjisë patriarkale e mikroborgjeze, demaskimin e armiqve të brendshëm e të jashtëm.

Vërtetësia e përmbajtjes jetësore, fryma popullore, mprehtësia politike në trajtimin e problemeve, fizionomia kombëtare e tipave shoqërorë, thjeshtësia dhe saktësia e paraqitjes së fakteve e subjekteve, lirizmi i lehtë dhe humori i këndshëm, gjuha e pasur dhe pa ngarkesë të tepruar emocionale, gjetja e zgjidhjeve reale historike për kontradiktat e konfliktet e pasqyruara dhe optimizmi revolucionar, janë disa prej karakteristikave më themelore të veprimtarisë së tij letrare, që prej poemës «Bujku i Hanko Hallës» (1934) deri te novela «Dritë» (1972). Dhe, po ta pranojmë plotësisht mendimin e njohur «stili është njeriu», do të thoshim se një shembull i bukur për ta provuar atë është dhe vepra e Shevqet Musarajt.

II

Si shumë shkrimtarë të tjerë edhe Shevqet Musaraj e nisi veprimtarinë letrare me vjersha, si poet. Po në këtë rast ky fillim poetik duket se nuk është thjesht çështje moshe. Përveç faktit të njohur që letërsia shqiptare në vitet 30 vazhdonte të ishte një «letërsi poetësh» (me përjashtime të rralla në këtë rrugë hynë edhe të rinjtë e asaj kohe), në formimin letrar të Shevqet Musarajt do mbajtur parasysh edhe vendlindja e tij: Labëria, që ka qenë e mbetet një vatër e poezisë sonë popullore. Ai u mëkua që në foshnjëri me këngën labe, që i fitoi zemrën dhe i hyri në gjak, i dha fillin drejtues për të gjetur e për të shprehur vetveten si poet i popullit.

Vjershat e para të Shevqet Musarajt janë të vitit 1929. Më 1934 ai shkroi e botoi një prej krijimeve poetike më të rëndësishme të asaj kohe — poemën realiste

me frymë demokratike «Bujku i Hanko Hallës», për të arritur dhjetë vjet më vonë, po me atë frymë të shëndoshë popullore, te një nga kryeveprat e letërsisë sonë të re, poema «Epopeja e Ballit Kombëtar».

Në vjetët 1930-1940 e diçka më vonë, në krijimtarinë poetike të tij ka kërkime e luhatje, njëfarë përzierje e ndeshje prirjesh në konceptimin poetik të realitetit, në formën e shprehjes poetike, në mjetet stilistike e teknike të vjershërimit. Luhatje të tilla hasen në disa nga vjershat më të hershme, si «Perëndimi» dhe «Mëngjesi» (1929), po edhe në krijime të mëvonshme si: «Vështrimit tënd» (1935), «Vitin e gjashtë» dhe «Vetëm ty» (1936) etj. Poeti i ri, nën ndikimin e disa poetëve stilizantë të kohës, synon të shkruajë për tema eterne, t'i këndojë brengës së një dashurie të papërcaktuar, të përdorë gjuhë të stisur, i joshur prej simboleve e alegorisë dhe të lakmojë përsosmërinë e jashtme të vargut e muzikalitetin e fjalës, ku disa herë ndrydhet e përdhunohet mendimi, si në vjershën «Mëngjesi»:

*Nga Azia perandori vargonjartë, perdegrisur,
nëpër pluhur të agimit, duke rendur si i krisur,
kandalit të rimtin qiell, det të tymtë, që po fsheh
ujt' e natës brenda gjirit ngjyrëkaltër kadife.*

Por, në thelb, asgjë nuk e lidhte poetin e ri me formalizmin dhe me vargëzuesit e mbyllur në guaskën e tyre. Madje edhe në këto vjersha të para, ai gjen rastin për aludime të qarta politike e atdhedashëse. Teksa zbulon peizazhin e bregdetit tonë në agimin e një dite të re, poetit i ushtojnë në kujtesë gjësimet e luftës ant imperialiste të 1920-ës, prandaj nuk mund të mos theksojë se: «mal' i luftës së njëzetës... krenarinë e luftës së shikuar mban në zemër e nuk flet», kurse «...tejetit, robëruar, ndrit me zor Sazani plak...».

Që këtu zë fill prirja e shëndoshë që u bë gjithnjë e më zotëruese, derisa shmangu çdo gjurmë ndikimesh

jorealiste. Vjersha e parë që ai ka botuar («Në fshat»), sadoqë ende e papërcaktuar, në frymën e vjershës «Dimri» të Naim Frashërit, ka tingëllim shoqëror. Dimri i ashpër, të ftohtit, errësira, frika, varfëria i shërbejnë të krijojë një përfytyrim poetik të paidilizuar të fshatit shqiptar të kohës ku:

*Një zë, si nga tjetër botë,
i mekur, gjithë trishtim,
dëgjohet fortë më fortë;
kush të dalë s'ka guxim.*

Krahas afrimit me realitetin dhe me kthjellimin e mendimit, qartësohet e bëhet më funksionale dhe shprehja poetike. Ky përparim do të shpjerë në kërkesën për t'iu drejtuar rrethëve demokratike dhe masave të popullit, prandaj dhe gjuha poetike e shumicës së krijimeve ndjek vazhden e poezisë popullore, ose traditën e poezisë patriotike e demokratike të Rilindjes e të viteve '30.

Në vjershat e kësaj periudhe duket qartë ndikimi i poezisë së Rilindjes në etapën më të vonë të saj: brenga e atdhetarëve që shikojnë si nëpërkëmben idealet që i udhëhoqën në luftë për pavarësi, protesta shoqërore e politike, afrimi me këngën popullore dhe me krijimtarinë letrare që e ndoqi atë.

Vecori e vjershave të kësaj kohe është shkrirja e motiveve shoqërore me motivet atdhetare ose trajtimi i tyre nga pozitat e një demokratizmi revolucionar e me frymë të theksuar antiimperialiste, ndërkohë që rreziku kanosës i fashizmit vuri në gjendje alarmi të gjithë ata që u dhembei atdheu. Kjo është arsyeja që si dhe në shkrimet e disa letrarëve të tierë, evokohet heroizmi i popullit dhe demaskohet qëndrimi mospërfillës i shoqërisë Feudo-borgjeze ndaj heronive të luftërave çlirimtare, mbetur udhëve pa bukë. Vjersha «Fol, poet!», na jep tablo tronditëse të luftërave të kaluara:

*..Rreth tij ullinj të pazhulitur
e gropa dherash fundëruar
e vende e brigje të roitur,
pasqyrë e kohës së kaluar.
Më tutje varre dhe hendeqe
me eshtra e kafka njerëzore,
më t'hu opinga, breza, leqe,
mbi bezga kalbet një mëngore.*

Shevçet Musaraj, si edhe shkrimtarë të tjerë përparimtarë të asaj kohe, rrihte t'i tregonte popullit se mospërfillja ndaj traditave dhe dëshmorëve të lirisë, ishte shprehje e karakterit antipopullor të feudo-borgjezisë, e tradhtisë kombëtare, që të demaskohej pseudo-atdhetaria e regjimit të Zogut dhe e kalemxhinjve lajkatarë, që, me pompë e bujë flisnin për «kreshnikë» e për «Shqipëri të lumtur» me «kroje argjendorë» e me «ksolla plot qetësi». Duke iu drejtuar ndjenjave atdhedashëse të popullit në çaste vendimtare për fatet e atdheut, bëhej e qartë se barrën e të gjitha luftërave për liri e pavarësi e kishin mbajtur gjithnjë njerëzit me «opinga, breza e leqe», se ndërmjet tyre dhe klasave shfrytëzuese ishte hapur një hon i thellë i pakapërcyeshëm. Dhe, më mirë se kushdo, këtë të vërtetë e kuptonin luftëtarët, që kishin mbetur gjallë «për fat të zi» «pa pulqerë në magje». Kështu preket një prej nyjave më tragjike të kontradiktave të kohës dhe nxitet stuhia e revoltës, duke bashkuar në një urrejtjen kundër shtypjes shoqërore me atë kundër tradhtisë kombëtare. Poetit, siç thotë me trishtim në vjershën «Ç'thotë vala?», vetëm nga e kaluara i vijnë jehonat e «fjalës së zhuritur» të «atij brezi që u shua./ /që u dogj flakë e u bë hi,/ që u hodh poshtë e u harrua/ tek i thonë Shqipëri», kurse shoku i heronjve, hero dhe vetë, jeton në mjerim e në zi, siç është paraqitur me ngjyra rrëqethëse e po me atë kadencë vajtimtare në vargjet e vjershës «Patriotit të përbuzur». Poeti e vë vëten në pozitën e dëshmitarit të dy gjendjeve në kontrast flagrant me njëra-tjetrën:

*Të pata njohur vjet' përpara:
ti ishe trim që s'pate shoq
e, as grykë për grykë kur re me vdekjen,
ty trimëria nuk t'u hoq.*

.....
*Po sot, ah sot! Furtunë e kohës,
më pa logjikë e pa mëshirë,
në varfëri, në mospërfillje,
në mes të udhës të ka shtrirë.*

Në krijime poetike me tema të mirëfillta shoqërore, spikati hapur në atë kohë qëndrimi klasor ndaj shtypjes dhe padrejtësive, u bë dallimi i qartë i ndarjes së shoqërisë, sidomos i fshatit shqiptar, në të pasur e në të varfër dhe poeti lëshoi thirrje që nxitnin revoltën e të shtypurve, që aspironin për një botë të re.

Krijimi poetik më i rëndësishëm i Sh. Musarajt në vitet 1930-1940 është, pa dyshim, poema «Bujku i Hanko Hallës». Në të autori na jep për herë të parë një tablo pak a shumë të gjerë të fshatit (më saktë të një fshati të Labërisë), të parë nga pozita demokratike konsekuente, me nota realiste e me një trajtë poetike popullore.

Shkas letrar për hartimin e kësaj poeme ishte botimi i veprës satirike «Hanko Halla» të Ali Asllanit, që bëri bujë dhe u prit me dashamirësi prej letrarëve përparimtarë. Por, ndërsa në poemën e Ali Asllanit vihej në qendër figura e Hanko Hallës dhe satirizohej mentaliteti i saj i mykur dhe psikologjia e një bejlereshe foddulle, që mburret me fis e me argjend, e lidhur me mish e shpirt me një botë që po perëndonte, në qendër të poemës së Shevqet Musarajt vihen dy fshatarë: bujku i Hanko Hallës me të shoqen. Që këtu vepra merr karakter polemik, si në aspektin shoqëror edhe në atë letrar. Shevqet Musaraj tregoi se jeta pasqyrohet më plotë e nga pozita më të përparuara dhe denoncimi i Hanko Hallës bëhet më efektshëm kur vihet në qendër njeriu i shtypur e i shfrytëzuar dhe kur shtypësi i